

TOMASZ OPACH, JACEK PASŁAWSKI
Katedra Kartografii Uniwersytetu Warszawskiego

Koncepcja Mapy dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego Polski 1:50 000*

Zarys treści. Po określeniu pojęcia dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego i przedstawieniu problemu redakcji mapy na podkładzie nowej *Mapy topograficznej Polski 1:50 000*, omówiono koncepcję treści *Mapy dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego Polski 1:50 000*. Szczegółowo scharakteryzowano poszczególne wyróżnienia dziedzictwa przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego oraz wskazano możliwości wykorzystania mapy.

Wstęp

Średnioskalowe mapy tematyczne na podkładzie map topograficznych mogą stanowić podstawę opracowania innych map geograficznych oraz mogą być traktowane jako dokumenty zawierające informacje niezbędne na potrzeby planowania przestrzennego i strategii rozwoju regionalnego.

Możliwości wykorzystania wielko- i średnioskalowych map tematycznych w studiach przestrzennych bardzo wzrosną wówczas, gdy wizualizacji w tej właśnie postaci doczekają się zagadnienia z różnych dziedzin charakteryzujących kompleksowo środowisko geograficzne. Jak dotąd, w Polsce prezentacji w postaci średnioskalowych map tematycznych doczekały się jedynie niektóre elementy środowiska przyrodniczego (J. Siwek 2001). Do tej grupy można także zaliczyć projektowaną mapę szczegółową użytkowania ziemi (T. Baranowska i in. 2002). Nie opracowano dotychczas mapy, która z dużą szczegółowością i w dużej skali inwentaryzowałaby dorobek kulturowy oraz przebogatą spuściznę historyczną naszego kraju.

Tę lukę w naszej kartografii może wypełnić *Mapa dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego Polski 1:50 000*. Przed omówieniem jej koncepcji warto zastanowić się nad pojęciem dziedzictwa, a szczególnie nad pojęciami dziedzictwa przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego.

1. Dziedzictwo przyrodnicze i dziedzictwo

kulturowe

Wśród elementów środowiska geograficznego można wyróżnić dwie zasadnicze grupy obiektów i zjawisk. Pierwsza z nich ma wyraźne granice, gdyż składają się na nią elementy środowiska przyrodniczego: rzeźba terenu, wody, roślinność, zjawiska atmosferyczne itd. Drugą grupę jest już trudniej określić. Stanowią ją bowiem wytwory działalności człowieka, zarówno materialne (architektura, sztuka, rolnictwo itp.), jak i niematerialne czyli inaczej duchowe (religia, muzyka, literatura, tradycja, świadomość historyczna itp.).

Zarówno w jednej jak i drugiej grupie obiektów i zjawisk, składających się łącznie na środowisko geograficzne, można wskazać elementy najbardziej wartościowe czyli dziedzictwo. Według *Słownika języka polskiego* (I. Makowska 1978) słowo „dziedzictwo” oznacza *majątek ruchomy albo nieruchomy przyjęty jako spadek; scheda, spuścizna, sukcesja*. W przypadku środowiska przyrodniczego będzie to „dziedzictwo przyrodnicze”, czyli obiekty i obszary o wybitnych walorach estetycznych, które są reprezentatywnymi przykładami ważnych procesów ekologicznych i biologicznych oraz przykładami ważnych etapów w dziejach Ziemi, w tym świadectwem życia. W przypadku grupy obiektów i zjawisk środowiska geograficznego, będących efektem zarówno materialnej jak i niematerialnej działalności człowieka, będzie to „dziedzictwo kulturowe”. Termin ten jest o tyle trafny, że wg *Słownika języka polskiego*, słowo „kultura” oznacza *całokształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości, gromadzony, utrwalany i wzbogacany w ciągu*

* Artykuł został opracowany na podstawie pracy magisterskiej Tomasza Opacha pt. *Koncepcja Mapy dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego Polski 1:50 000 na przykładzie arkusza Koło N-34-134-A*, wykonanej w Katedrze Kartografii Uniwersytetu Warszawskiego.

jego dziejów, przekazywany z pokolenia na pokolenie. Łącząc znaczenie terminów „dziedzictwo” i „kultura”, otrzymamy określenie „dziedzictwa kulturowego” – najbardziej wartościowej części materialnego i duchowego dorobku ludzkości, stanowiącej unikatowe świadectwo danej kultury.

Kwestią godną uwagi jest fakt, iż termin „dziedzictwa kulturowego” został użyty w tekście ustawy o ochronie dóbr kultury¹ z 15 lutego 1962r. W drugim artykule tejże ustawy czytamy, że dobrem kultury jest *każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną*.

Pośród wielu obiektów, składających się na dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze Polski, na mapie można przedstawić tylko te obiekty i zjawiska, które istnieją lub istniały fizycznie i są związane z określonym miejscem. Zatem na *Mapie dziedzictwa* mogą znaleźć się te elementy, które można przedstawić na mapie w postaci znaku kartograficznego.

Zastanawiając się nad znaczeniem zwrotów „dziedzictwo przyrodnicze” oraz „dziedzictwo kulturowe” warto wspomnieć, że termin „dziedzictwo” znany jest przede wszystkim z pojęcia „dziedzictwa naturalnego UNESCO”. Składają się na niego dwie grupy obiektów: obiekty historyczne i obiekty przyrodnicze. Wprawdzie wymienione grupy obejmują odmienne rodzaje obiektów, lecz ich cechą wspólną jest to, że stanowią dziedzictwo – *otrzymane przez ludzkość w spadku od poprzednich pokoleń; dziedzictwo które powinniśmy przekazać w nieuszczerplonym stanie naszym wnukom* (Cz. Okołów 2001).

2. Nowa Mapa topograficzna Polski 1:50 000 jako podkład Mapy dziedzictwa

Jednym z podstawowych założeń *Mapy dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego Polski* było opracowanie jej na podkładzie nowej *Mapy topograficznej Polski 1:50 000*. Założenie to bez wątplenia stanowi wytyczną redakcji *Mapy dziedzictwa*, zarówno jeżeli chodzi o dobór elementów treści i ich generalizację, jak i opracowanie graficzne.

Merytoryczna i graficzna redakcja map topograficznych z nadrukowaną treścią tematyczną wiąże się nierozłącznie z problemami wynikającymi z konieczności pogodzenia grafiki podkładu topograficznego z grafiką elementów nadrukowa-

nych. Mówiąc inaczej, musimy zdecydować, czy konieczne jest zachowanie czytelności podkładu topograficznego, czy ważniejsze jest uwypuklenie treści nadrukowanej.

Opracowana przez zespół kartografów pod kierownictwem pracownika Katedry Kartografii Uniwersytetu Warszawskiego dr. Wiesława Ostrowskiego, nowa instrukcja *Mapy topograficznej Polski 1:50 000* graficznie i merytorycznie nie odbiega od światowej czołówki map topograficznych w tej skali. Opracowanie koncepcji mapy tematycznej, wykonanej na podkładzie nowej mapy topograficznej 1:50 000, musi nawiązywać do jej grafiki i zasad redakcji. Efekt końcowy w postaci treści tematycznej musi współgrać z topograficznym materiałem podkładowym przy założeniu zachowania dotychczasowych funkcji podkładowej mapy topograficznej jako środka orientacji przestrzennej (Tran Tan Loc 1990). Dopuszczalna może być jedynie niewielka modyfikacja podkładu topograficznego, ale pod warunkiem zachowania jego grafiki.

3. Treść Mapy dziedzictwa

Nie ulega wątpliwości, że opracowanie treści mapy jest funkcją potrzeb użytkownika, czyli jej przeznaczenia. Jeżeli mapa ma służyć jednemu celowi, a użytkownikiem ma być tylko jedna grupa odbiorców, np. archeolodzy, to opracowanie treści będzie w zasadzie kwestią redakcji graficznej mapy, gdyż zakres treści wyznaczony jest z góry przez ramy danej dziedziny. Problemy pojawiają się jednak wówczas, gdy odbiorca mapy nie jest tak wyraźnie sprecyzowany, a zakres treści jest szeroki.

Opracowując *Mapę dziedzictwa* założono, iż ma być przeznaczona dla szerokiego kręgu odbiorców, czyli jednym słowem niespecjalistyczna. Z tego powodu wydzielenia w legendzie powinny być zrozumiałe dla każdego użytkownika posiadającego co najmniej średnie wykształcenie. Kierując się takim założeniem, elementy treści mapy podzielono na dwie grupy:

- A) dziedzictwo przyrodnicze,
- B) dziedzictwo kulturowe.

W obrębie każdej z grup poszczególne obiekty i zjawiska pogrupowano w działy, których łącznie w proponowanej legendzie jest sześć.

A. Dziedzictwo przyrodnicze

Aby układ legendy był logiczny, w grupie tej wyróżniono trzy działy tematyczne:

- ochronę przyrody,
- stanowiska dydaktyczne,

¹ „Dziennik Ustaw” Nr 98 z 10 grudnia 1999 r., poz. 1150.

- degradację środowiska przyrodniczego.

W dziale „Ochrona przyrody” znalazły się obiekty będące pod ochroną prawną, a więc wszystkie znane w Polsce formy ochrony przyrody: parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody, pomniki przyrody, użytki ekologiczne, stanowiska dokumentacyjne oraz obszary chronionego krajobrazu. Rezerваты oraz pomniki przyrody różnicowano dodatkowo ze względu na rodzaj (ryc. 1). Na mapie wyróżniono ponadto obiekty z listy światowego dziedzictwa naturalnego UNESCO, rezerваты biosfery objęte ochroną w ramach programu Man and Biosphere oraz objęte ochroną zgodnie z konwencją RAMSAR.

Obiektami, które nie podlegają ochronie prawnej, a które należy uwzględnić na mapie, są projektowane rezerваты przyrody.

Elementy przyrody żywej i nieożywionej, będące pod ochroną prawną państwa, stanowią niewątpliwie najcenniejszy element dziedzictwa przyrodniczego kraju. Z tego powodu nie podlega dyskusji celowość umieszczenia na mapie takich obiektów, jak rezerваты przyrody lub parki krajobrazowe.

Drugim działem tematycznym w części poświęconej dziedzictwu przyrodniczemu są szeroko rozumiane „Stanowiska dydaktyczne”. Są to obiekty stanowiące doskonale przykłady zjawisk przyrodniczych łatwych do zaobserwowania w terenie, chociażby w czasie wycieczek szkolnych lub krajoznawczych. W tej części treści *Mapy dziedzictwa* wyróżniono następujące grupy obiektów i zjawisk:

- stanowiska wybranych grup zwierząt,
- najcenniejsze ostoje flory,
- odsłonięcia geologiczne,
- interesujące formy rzeźby,
- interesujące obiekty i zjawiska hydrosfery.

Kartowanie stanowisk określonych grup zwierząt jest czynnością o tyle trudną, iż wymaga doskonałej znajomości etologii² gatunków wybranych do przedstawienia na mapie. Mówiąc bowiem o występowaniu danej grupy zwierząt, mamy na myśli najczęściej nie konkretne, możliwe do wskazania na mapie miejsce lecz obszar, na którym dane zwierzę można zaobserwować. Dokładne naniesienie na mapę stanowiska określonego zwierzęcia jest często niemożliwe ze względu na jego ochronę gatunkową. Informacje o występowaniu niektórych gatunków zwierząt są informacjami tajnymi; z tego powodu osoby lub instytucje, które są w posiadaniu tych informacji, zazwyczaj ich nie ujawniają. Z powyższych przyczyn, chcąc pokazać na mapie stanowisko występowania danego gatunku lub grupy zwie-

rząt, możemy co najwyżej wskazać potencjalne miejsce jego zaobserwowania.

Ostatecznie, na *Mapie dziedzictwa* przedstawiono stanowiska następujących grup zwierząt: z bezkręgowców – owadów i mięczaków, a z kręgowców – płazów, gadów, ptaków i ssaków. Dodatkowo ptaki podzielono na drapieżne, brodzące i inne, ssaki zaś na nietoperze, kopytne, drapieżne, gryzonie i pozostałe (ryc. 1).

Obok stanowisk wybranych grup zwierząt, na mapie wyróżniono najcenniejsze ostoje flory. W celu poprawnego opracowania podziału zbiorowisk roślinnych posłużył się podziałem zamieszczonym w *Atlasie zasobów, walorów i zagrożeń środowiska geograficznego Polski* (arkusz „Rezerваты roślinne”) [1]. Ostatecznie najcenniejsze ostoje flory podzielono na ostoje flory leśnej, słodkowodnej, kserotermicznej, wysokogórskiej, bagiennej i torfowiskowej oraz górskiej na niżu.

Próba przedstawienia na mapie najcenniejszych ostoi flory, podobnie jak przedstawianie stanowisk występowania wybranych grup zwierząt, wiąże się z wieloma problemami. Najważniejsze z nich to ochrona gatunkowa roślin oraz duża zmienność przebiegu granic zbiorowisk roślinnych. Czynniki te uniemożliwiają oznaczenie dokładnego miejsca występowania określonych gatunków roślin.

Odsłonięcia geologiczne to trzeci rodzaj obiektów, jakie wyróżniono na *Mapie dziedzictwa* w ramach stanowisk dydaktycznych. Odsłonięć tych nie należy mylić z odkrywkami geologicznymi wyróżnionymi spośród pomników przyrody, które obejmują jedynie obiekty podlegające ochronie prawnej.

Zastanawiające jest to, iż odsłonięcia i stanowiska geologiczne są obiektami pomijanymi na mapach krajoznawczych i turystycznych, mimo iż z punktu widzenia wartości przyrodniczych są bardzo istotne. Fachowcom oraz geologom-amatorom umożliwiają prześledzenie historii powstania danego obszaru, a laikom odsłaniają tajemnicę budowy form rzeźby. Jedyną polską mapą turystyczną, na której oznaczono odkrywki geologiczne, jest mapa Wzgórz Strzegomskich [8]. Na mapie nie rozróżniono ich pod względem wieku możliwych do zaobserwowania skał.

Traktując odsłonięcia geologiczne jako ważny element dziedzictwa przyrodniczego, na mapie uwzględniono najważniejsze obiekty tego typu. Przez zmianę barwy znaku odsłonięcia oraz umieszczenie odpowiedniej litery (ryc. 1), wskazano wiek najstarszych, możliwych do obejrzenia skał.

Najliczniejszą grupą obiektów i zjawisk,

² Nauka o zachowaniu się zwierząt.

umieszczonych w tej części legendy, są interesujące formy rzeźby. Odwołując się do podręczników geomorfologii (M. Klimaszewski 1978) oraz geografii fizycznej Polski (J. Kondracki 1988), przeanalizowano występujące na obszarze Polski obiekty i zjawiska z punktu widzenia ich wartości przyrodniczych.

Istotnym problemem, jaki pojawił się w trakcie redakcji interesujących form rzeźby, był sposób ich uporządkowania w legendzie. Można było uporządkować je ze względu na genezę (np. akumulacyjne i erozyjne), lub ze względu na czynnik, który był bezpośrednią przyczyną powstania (np. formy glacialne, fluwioglacialne, fluwialne, eoliczne itd.). Ostatecznie umieszczono w legendzie klucz wyróżnień (ryc. 1), który stanowi kompilację wymienionych powyżej podziałów oraz obejmuje wszystkie występujące w Polsce interesujące formy rzeźby.

Ostatnią grupą obiektów w ramach stanowisk dydaktycznych są interesujące obiekty i zjawiska hydrosfery. Wyróżnienia grupy widoczne są na rycinie 1. Komentarza wymaga pominięcie znaków ciekawych jezior i rzek. Z punktu widzenia wartości przyrodniczych środowiska geograficznego, każde jezioro oraz nieuregulowany odcinek rzeki jest obiektem godnym uwagi, dlatego wyróżnianie na mapie atrakcyjnych jezior i odcinków rzek byłoby zbędne.

W dziale „Stanowiska dydaktyczne” wyróżniono dodatkowo naturalne punkty widokowe oraz szczególnie interesujące obiekty w skali Polski i świata (najgłębsze jezioro w Polsce – J. Hańcza).

Trzecim i jednocześnie ostatnim działem tematycznym, wchodzącym w skład grupy obiektów i zjawisk, określonych jako dziedzictwo przyrodnicze, jest „Degradacja środowiska przyrodniczego”. W jego skład wchodzi sześć wydzieleń (ryc. 1).

Wraz z oznaczeniem na mapie topograficznej obiektów powierzchniowych pojawia się problem przedstawienia granic. W każdej z trzech grup obiektów, składających się na dziedzictwo przyrodnicze, znajdują się takie, których powierzchnia pozwala na przedstawienie w skali 1:50 000. Z tego powodu w każdej grupie znajduje się znak granicy obiektu, która odnosi się do kilku wydzieleń legendy. I tak w dziale „Ochrona przyrody” znajduje się wspólna granica dla rezerwatów przyrody, pomników przyrody, użytków ekologicznych oraz stanowisk dokumentacyjnych. W dziale „Stanowiska dydaktyczne” wprowadzono granicę obiektów, które można przedstawić w skali opracowania. Uwaga ta dotyczy zarówno obiektów, których powierzchnia jest zbyt mała do przedstawienia na mapie (założono, że na mapie można przedstawić granicę obiektów

o powierzchni większej niż 16 mm² – 4 ha) oraz obiektów, których granica jest niemożliwa do określenia na mapie, np. stanowiska sarny albo stanowiska flory górskiej na nizinach. W takich przypadkach na mapę należy nanieść jedynie sygnaturę, bez oznaczania granic. W przypadku ostatniego działu, zatytułowanego „Degradacja środowiska przyrodniczego”, najlepszym rozwiązaniem jest wprowadzenie granic wszystkich sześciu wyróżnień.

B. Dziedzictwo kulturowe

Drugą grupą obiektów i zjawisk, które przedstawiono na omawianej mapie, jest „Dziedzictwo kulturowe”. Tu wyróżniono następujące działy tematyczne:

- ważniejsze stanowiska archeologiczne,
- obiekty zabytkowe,
- ważne wydarzenia i nieistniejące obiekty.

W celu przedstawienia na mapie archeologicznych stanowisk dokumentacyjnych, opracowano legendę krzyżową, dzięki której można odczytać dwie cechy obiektów. W kolumnach legendy krzyżowej, widocznej na rycinie 3, znajdują się epoki i okresy archeologiczne, a w wierszach rodzaje stanowisk archeologicznych. Tak skonstruowana legenda umożliwiła przedstawienie na mapie dwóch charakterystyk w postaci dobrze rozróżnialnych sygnatur.

Komentarza wymagają wyróżnienia, które umieszczono w kolumnach i wierszach legendy krzyżowej. Do jej opracowywania wykorzystano podział na epoki i okresy archeologiczne zamieszczony w *Wielkiej historii Polski* (J. Kaczanowski, J.K. Kozłowski 1998). Rodzaje stanowisk znajdujące się w wierszach legendy zaczerpnięte zostały z arkusza „Zabytki kultury materialnej” z *Atlasu zasobów, watorów i zagrożeń środowiska geograficznego Polski* [1]. Z wymienionej publikacji pochodzi osiem z dziewięciu wyróżnień. Jedynym wyróżnieniem, które nie zostało uwzględnione w *Atlasie zasobów*, a które umieszczono na *Mapie dziedzictwa*, jest oznaczenie skarbów kultury materialnej.

Wykorzystany na *Mapie dziedzictwa* podział archeologicznych stanowisk dokumentacyjnych nie jest podziałem jedynym. Równolegle, popularnym podziałem jest opracowanie H. Jankuhna (1983), w którym za punkt wyjścia przyjmuje się funkcje, jakie spełniał dany obiekt archeologiczny. H. Jankuhn wyróżnił następujące rodzaje obiektów archeologicznych: znaleziska grobowe, osiedla, ślady produkcji rolniczej, miejsca i ślady wydobycia i przerobu surowców, grody, ośrodki kultowe i miejsca ofiarne, znaleziska gromadne (skarby).

Przy opracowywaniu koncepcji *Mapy dziedzictwa* zdecydowano, że lepszym rozwiązaniem będzie opracowanie klucza wyróżnień w oparciu o *Atlas zasobów...* [1]. W porównaniu z podziałem H. Jankuhna, nawiązuje on w większym stopniu do zewnętrznego wyglądu obiektów. Jest to o tyle istotne, że mapa nie jest przeznaczona dla specjalistów, lecz dla szerokiego kręgu odbiorców.

Obiektami, których umieszczenie na *Mapie dziedzictwa* w ramach ważniejszych stanowisk archeologicznych może wydać się nieuzasadnione, są obiekty wczesnośredniowieczne. Chodzi tu przede wszystkim o grody, palatia oraz kościoły powstałe po roku 966, czyli po chrzcie Polski. Wymienione obiekty teoretycznie można było umieścić również w grupie obiektów zabytkowych. Problem rozwiązuje się sam wówczas, gdy za obiekty zabytkowe uznamy te, których zasadnicza bryła przetrwała do dziś, a za ważniejsze stanowiska archeologiczne uznamy obiekty wczesnośredniowieczne znane z wykopalisk, np. palatia w Przemyślu i Gieczu. Pozostałe, znane z wykopalisk obiekty wczesnośredniowieczne sprzed roku 966, przedstawiono na *Mapie dziedzictwa* za pomocą sygnatur złożonych, których objaśnienia opracowano w postaci legendy krzyżowej.

Drugim działem „Dziedzictwa kulturowego” są „Obiekty zabytkowe”, podzielone na obiekty sakralne oraz obiekty świeckie.

W celu przedstawienia na mapie zabytkowych obiektów sakralnych opracowano legendę krzyżową. Projektując sygnatury złożone brano pod uwagę trzy cechy obiektów:

- religię i obrządek, jakim służył dany obiekt,
- czas powstania,
- materiał, z jakiego obiekt jest zbudowany (czy jest murowany czy drewniany).

Część legendy z objaśnieniami sygnatur sakralnych obiektów zabytkowych widoczna jest na rycinie 3.

Obok wymienionych obiektów, w legendzie *Mapy dziedzictwa* umieszczono sygnatury oznaczające zabytkowe kapliczki i krzyże oraz inne obiekty sakralne. Zabytkowe krzyże rozróznilo dodatkowo na krzyże łacińskie oraz prawosławne.

Drugą grupą obiektów zabytkowych, które powinny być przedstawione na *Mapie dziedzictwa*, są obiekty świeckie. Wyróżnienia zamieszczone w tej części legendy widoczne są na rycinie 3. W ramach zabytkowych obiektów świeckich wyróżniono ponadto podgrupę obiektów architektury technicznej. W grupie zabytkowych obiektów świeckich znalazło się wydzielenie „inne zabytkowe obiekty”. Obejmuje ono nieliczne obiekty o niewiadomej genezie i przeznaczeniu.

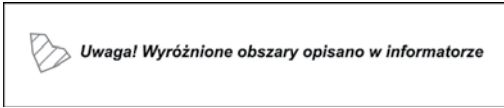
Wyboru obiektów do przedstawienia na *Mapie dziedzictwa* dokonano na podstawie obserwacji i poszukiwań w terenie, przy czym posilkowano się wyróżnieniami znajdującymi się na mapie w *Atlasie zasobów, walorów i zagrożeń środowiska geograficznego Polski* [1] zatytułowanej „Zabytki kultury materialnej”. W legendzie przewidziano również specjalne wyróżnienie obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO

Po przedstawieniu treści tej części legendy, omówienia wymagają dwie kwestie. Pierwszą z nich jest przyjęcie wspólnej sygnatury na oznaczenie obiektów, które znacznie się od siebie różnią. Jako przykład wymienić można ratusz i szpital, które wg koncepcji *Mapy dziedzictwa* przedstawione zostały za pomocą sygnatury oznaczającej budynki użyteczności publicznej. Innym przykładem mogą być drewniane chałupy i karczmy, które przedstawiono za pomocą tej samej sygnatury. Jest to wskazane, gdyż opracowanie znaku dla każdego z obiektów byłoby niepotrzebnym rozbudowaniem i rozdrobnieniem legendy. Osobne sygnatury opracowano jedynie dla obiektów architektury militarnej: zamków, ruin zamków, twierdz, umocnień oraz murów miejskich. Drugą kwestią jest nadanie dodatkowej sygnatury elementom zabudowy folwarcznej. Folwarki zakładane były na obszarze dzisiejszej Polski pod koniec XVIII, w XIX i na początku XX wieku. Do dzisiaj zachowały się przede wszystkim takie ich części, jak dwory i parki przydworskie, których w Polsce jest kilkaset. W wielu przypadkach są one zaniedbane lub, w przypadku parków, znacznie przekształcone. Mimo to miały i mają duży wpływ na dzisiejszy krajobraz wiejski. Z tego powodu ich umieszczenie na mapie jest uzasadnione.

Ostatnia, trzecia grupa obiektów, którą przedstawiono na mapie w ramach dziedzictwa kulturowego, to „Ważne wydarzenia i nieistniejące obiekty”. Ich wybór jest o tyle trudny, że niełatwo jest o jednolite dla całej Polski materiały źródłowe. Pod tym względem *Mapa dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego* może okazać się niejednolita.

Pierwszymi elementami tej grupy obiektów są dwa wyróżnienia dotyczące miast: ich rozwój terytorialny i data nadania (utrąty) praw miejskich. Umieszczenie na *Mapie dziedzictwa* takich charakterystyk jest uzasadnione, gdyż informacje te dotyczą rozwoju sieci osadniczej. Poszczególne fale kolonizacji charakterystyczne były dla różnych okresów historii państwa polskiego. Rozwój miast i wsi stanowi istotny element historii Polski, który może być traktowany jako dziedzictwo kulturowe.

Elementami środowiska geograficznego, które wiążą się bezpośrednio z rozwojem sieci osadniczej, są szlaki komunikacyjne. Powstanie dróg, połączeń kolejowych i kanałów wiązało się przede wszystkim z prowadzeniem wymiany handlowej, której towarzyszyła najczęściej wy-

Ryc. 4. Wyróżnienie graficzne obszarów o dużym zagęszczeniu obiektów dziedzictwa (oryginał barwny)
Fig. 4. Graphic distinction of areas with high density of heritage objects (color original)

miana myśli naukowej oraz kulturalnej. W efekcie, współpraca na płaszczyźnie ekonomicznej wsi, miast lub regionów wpływała na rozwój kultury materialnej człowieka. Dlatego umieszczenie na *Mapie dziedzictwa* informacji dotyczącej rozwoju sieci komunikacyjnej jest uzasadnione.

Najliczniejszą podgrupą tej części legendy są „Ważniejsze nieistniejące obiekty”. Umieszczenie na mapie wyróżnień widocznych na rycinie 3 wydaje się być dobrym pomysłem, gdyż po wielu obiektach pozostał w krajobrazie ślad w postaci np. urządzeń hydrotechnicznych (młyny wodne), parków (pałace i dwory), plant (mury miejskie), sztolni (kopalnie).

W ramach „Ważnych wydarzeń i nieistniejących obiektów” przedstawiono również miejsca bitew, miejsca męczeństwa i martyrologii oraz pomniki, obiekty te stanowią bowiem element świadomości historycznej Polaków.

Wśród obiektów, które składają się na dziedzictwo kulturowe, których nie uwzględniono w koncepcji treści mapy, można wskazać m.in. miejsca urodzenia sławnych Polaków, ośrodki kultury mniejszości narodowych i grup etnicznych oraz miejsca festiwali kulturalnych. Na mapie można również przedstawić funkcjonujące od niedawna obszary chronionego krajobrazu kulturowego.

C. Pozostałe elementy treści *Mapy dziedzictwa*

Na *Mapie dziedzictwa*, obok obiektów składających się na dziedzictwo przyrodnicze oraz kulturowe, postanowiono umieścić elementy infrastruktury turystycznej (ryc. 2). Stanowią one istotną treść opracowań kartograficznych przeznaczonych dla turystów, a w szczególności turystów pieszych. W ramach elementów infrastruktury turystycznej w legendzie znalazło się

26 rodzajów obiektów.

Najważniejszą grupą są obiekty noclegowe. Z obiektów, których umieszczenie na mapie wydaje się być uzasadnione, wymienić można ponadto wiaty, platformy widokowe, parkingi oraz restauracje.

Celowość przedstawienia wymienionych obiektów na przeznaczonej m.in. dla turystów *Mapie dziedzictwa* jest oczywista. Kwestionować można umieszczenie w tej części legendy rezerwatów archeologicznych, muzeów oraz skansenów. Decyzję uzasadnić można tym, iż jedną z ich funkcji jest dydaktyka ukierunkowana na ruch turystyczny.

W grupie obiektów infrastruktury turystycznej, przedstawiono dwie podgrupy obiektów: ośrodki turystyki oraz szlaki turystyczne. Jeżeli chodzi o szlaki turystyczne, to na mapie umieszczono jedynie szlaki znakowane w terenie.

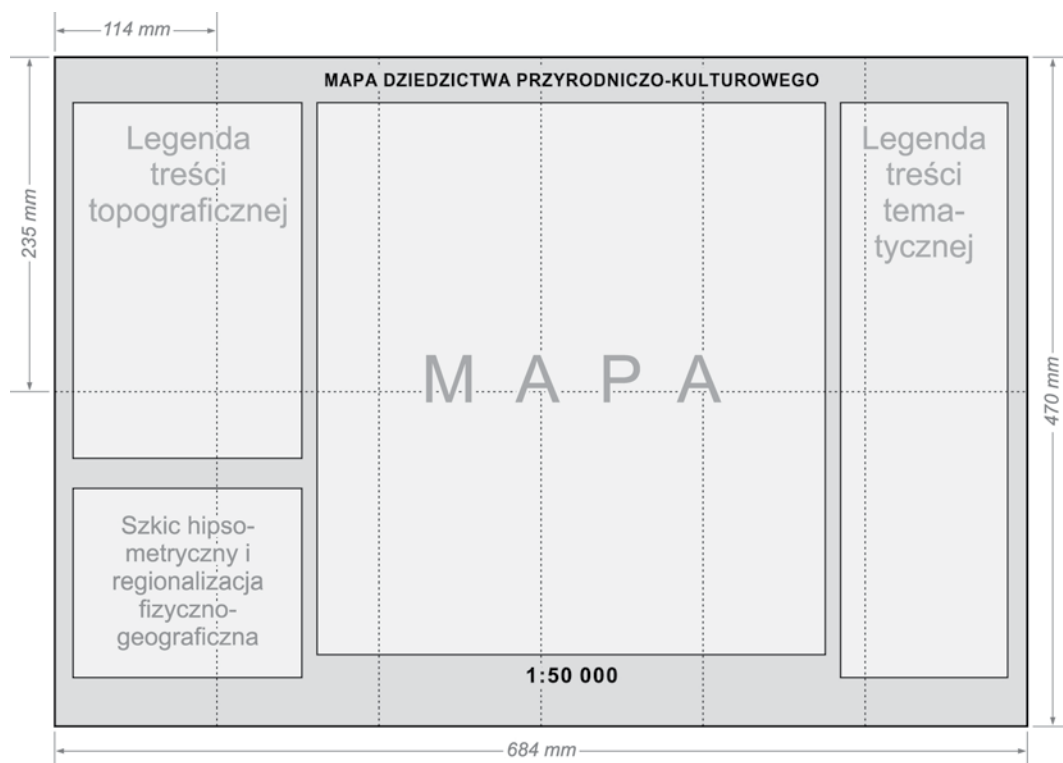
Opracowanie omówionej treści tematycznej wiąże się z problemem różnic w zagęszczeniu obiektów na poszczególnych arkuszach. Problem ten dotyczy przede wszystkim miast. Przedstawienie na mapie wszystkich interesujących obiektów, z punktu widzenia dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego, staje się niemożliwe wówczas, gdy zagęszczenie sygnatur nie pozwala na ich poprawne umieszczanie i czytanie. Aby uniknąć tych trudności, wyróżniono na *Mapie dziedzictwa* obszary, na których zagęszczenie obiektów dziedzictwa jest bardzo duże. Forma graficzna wyróżnienia widoczna jest na rycinie 4.

Wyróżnione obszary mogą być przedstawione w większej skali w załączonym do mapy informatorze. Informator w postaci oddzielnej broszury stanowić może doskonałe uzupełnienie *Mapy dziedzictwa*, tak jak to jest w przypadku serii map *Kompas Wanderkarte 1:50 000* [2]. Informator powinien objąć wszystkie wymienione w legendzie elementy. Istotne jest, aby był opracowany indywidualnie dla danego arkusza, przy czym każdy z elementów opisu powinien być scharakteryzowany pod kątem specyfiki obszaru przedstawionego na mapie.

Bardzo istotnym zadaniem jest rozplanowanie elementów arkusza. Na arkuszu, obok objaśnień treści tematycznej, znajdować się powinny objaśnienia treści topograficznej. Grafika wyróżnień znajdujących się w legendzie musi jednak być zmodyfikowana w ten sam sposób, w jaki zmodyfikowano grafikę mapy głównej.

Dodatkowo można wzbogacić arkusz mapy o szkic hipsometryczny i regionalizację fizyczno-geograficzną przedstawionego na nim obszaru.

Proponowane rozplanowanie elementów arkusza prezentuje makieta widoczna na rycinie 5.

Ryc. 5. Makieta arkusza *Mapy dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego Polski 1:50 000*
 Fig. 5. A preliminary layout of *Map of the natural-cultural heritage of Poland 1:50 000*

4. Możliwości wykorzystania *Mapy dziedzictwa*

Wśród wielu dziedzin, w których mapa mogłaby być wykorzystana, na uwagę zasługują przede wszystkim planowanie przestrzenne, edukacja, turystyka oraz promocja „małych ojczyzn”.

Mapa dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego Polski 1:50 000, z perspektywy inwentaryzacji wybranych elementów środowiska geograficznego, będących podstawą waloryzacji naszego kraju pod kątem zagospodarowania przestrzennego, jest niewątpliwie mapą potrzebną. Wpływa na to podstawowa cecha mapy czyli pogładowość. Zamiast korzystać z szeregu informatorów i spisów, użytkownik może sięgnąć po prezentację kartograficzną, która dostarcza informacji wzbogaconej o atrybut miejsca, czyli mamy wgląd w przestrzenne zróżnicowanie danego obszaru (W. Grygorenko 1996). Inwentaryzacja w postaci mapy ma jeszcze inną zaletę. Poprzez odpowiednie opracowany kod czyli system zna-

ków umownych, mapa uwalnia nas od czytania na poziomie elementarnym, na który jesteśmy skazani przy korzystaniu z opisów i tabel. Czytanie elementarne nie pozwala na odkrywanie związków właściwych zespołom (J. Bertin 1971), co jak wiemy jest podstawą do uchwycenia przestrzennego zróżnicowania i specyfiki obszarów.

Dzięki skali przedstawienia, mapa może być doskonałym narzędziem dydaktycznym, które można wykorzystać w nauczaniu o najbliższych okolicach, połączonym z nabywaniem przez ucznia umiejętności korzystania z mapy topograficznej. Umieszczone na niej najbardziej wartościowe elementy środowiska geograficznego i stanowiska dydaktyczne umożliwiają odszukanie w terenie przykładów obiektów, o których uczeń dowiedział się podczas zajęć.

Mapa dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego Polski 1:50 000 opracowana na dobrym podkładzie w postaci nowej *Mapy topograficznej Polski 1:50 000*, a przez to zachowująca kartometryczność oraz częściowo grafikę, doskonale nadaje się również do wykorzystania w turystyce

i krajoznawstwie.

Przy przygotowywaniu koncepcji *Mapy dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego 1:50 000* brano pod uwagę możliwości jej wykorzystania do opracowania mapy numerycznej o tak samo brzmiącym tytule. Numeryczna wersja *Mapy dziedzictwa* stanowiłaby przy tym uzupełnienie numerycznych wersji map hydrograficznej [5], sozologicznej [6], geologicznej [7], hydrogeologicznej [4] oraz geologiczno-gospodarczej [3].

* * *

Kartowanie dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego nie jest pomysłem nowym, gdyż mapy prezentujące najbardziej wartościowe obiekty środowiska geograficznego są opracowywane od początku lat dziewięćdziesiątych m.in. w Rosji

formie.

Literatura

- Baranowska T., Gronet R., Poławski Z., 2002, *Koncepcja mapy użytkowania ziemi w skali 1:50 000 dla obszaru Polski*. „Seria monograficzna” nr 4. Warszawa: Instytut Geodezji i Kartografii.
- Bertin J., 1971, *Grafika*. W: „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” Z. 1–2, Teoretyczne problemy współczesnej kartografii, s. 9–31.
- Grygorenko W., 1996, *Společna rola mapy topograficznej*. „Materiały Ogólnopolskich Konferencji Kartograficznych”, Tom 18, Warszawa, s. 5–11.
- Jankuhn H., 1983, *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*. Ministerstwo Kultury i Sztuki, Generalny Konserwator Zabytków, Warszawa.
- Jelczanikow A.I., Swieszniow W., 2001, *Sostojanije nowogo naprawlenija w tiematiczeskoj kartografii Rosii – kartografirowanija kulturnogo i prirodnoho nasledija* W: Kartografija XXI wieku: teoria, metody, praktika. T. 2. Moskwa, s. 393–397.
- Kaczanowski J., Kozłowski J. K., 1998, *Wielka historia Polski. Tom 1. Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Fogra.
- Klimaszewski M., 1978, *Geomorfologia*. Warszawa: PWN.
- Kondracki J., 1981, *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa: PWN.
- Makowska I., red., 1978, *Słownik Języka Polskiego*. Warszawa: PWN.
- Okółów Cz., 2001, *Dziedzictwo światowe*. „Parki Narodowe” nr 4, s. 6–8.
- (A.I. Jelczanikow, W. Swieszniow 2001). *Mapa dziedzictwa przyrodniczo-kulturowego 1:50 000* może być jednak pierwszym w tak dużej skali opracowaniem polskim, prezentującym jednocześnie obiekty dziedzictwa kulturowego i dziedzictwa przyrodniczego. Owszem, zakresem treści nawiązuje do istniejących opracowań o podobnej tematyce, lecz znacznie odbiega od nich skalą przedstawienia. Topograficzna skala *Mapy dziedzictwa* umożliwia zachowanie izomorfizmu położenia sygnatur oraz pozwala na rozszerzenie zakresu treści tematycznej obejmującej całokształt wartości kulturowych i przyrodniczych środowiska geograficznego Polski.
- Bogactwo ujętych tematów oraz skala przedstawienia sprawiają, że użytkownik otrzymałby nowe opracowanie o niespotykanej dotychczas
- Siwiek J., 2001, *Niektóre problemy kartografii środowiska przyrodniczego Polski*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 33, nr 2, s. 106–114.
- Tran Tan Loc, 1990, *O stosowaniu jednolitych podkładów kartograficznych do map atlasowych*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 22, nr 3, s. 77–79.
- Zachwatowicz J., 1966, *Architektura polska*. Arkady, Warszawa.

Opracowania kartograficzne

- [1] *Atlas zasobów, walerów i zagrożeń środowiska geograficznego Polski*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, IGIpZ, 1994.
- [2] *Kompass Wanderkarte 24, 1:50 000. Lechtaler Alpen, Hornbachkette*. Starnberg: Verlag Heinz Flei-schmann GmbH, b.r.w.
- [3] *Mapa geologiczno-gospodarcza Polski 1:50 000*. Warszawa: Państw. Inst. Geol.
- [4] *Mapa hydrogeologiczna Polski 1:50 000*. Warszawa: Państw. Inst. Geol.
- [5] *Mapa hydrograficzna Polski 1:50 000*. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- [6] *Mapa sozologiczna Polski 1:50 000*. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- [7] *Szczegółowa mapa geologiczna Polski 1:50 000*. Warszawa: Państw. Inst. Geol.
- [8] *Wzgórza Strzegomskie. Mapa turystyczna*. Skala 1:60 000. Warszawa–Wrocław: PPWK, 1992.

Recenzowała
dr hab. Grażyna Praweńska-Skrzypek

Concept of a Map of the natural-cultural heritage of Poland 1:50 000

Summary

The authors describe a concept of contents of a *Map of the natural-cultural heritage of Poland 1:50 000*. First they define the notion of natural-cultural heritage, and then characterize particular distinctions of natural heritage and those of cultural heritage. They also indicate possible uses for such a map.

The contents of *Map of the heritage* comprises the objects of heritage, i.e. the most valuable elements of geographic environment. In the case of natural elements of environment we can talk of „natural heritage”, that is the objects and areas of exceptional aesthetic value, examples of ecological and biologic processes, as well as traces of important events in the Earth’s history. In the case of objects and phenomena resulting from material and immaterial human activities, we can talk of „cultural heritage”.

Map of the heritage is drawn on a base of a new *Topographic map of Poland 1:50 000*, with which the overprinted graphic symbols have to agree. It was assumed that the map should be accessible to general, non-specialist public, therefore the legend distinctions should be comprehensible for any reader with at least secondary education.

Map’s contents is divided into two groups. The first group, „Natural heritage” (fig. 1) contains three topic categories:

- environment protection
- didactic stands
- degradation of the natural environment

The second group, „Cultural heritage” (fig. 3) is divided as follows:

- major archeological sites
- historic sites
- major events and non-existent objects

Map of the heritage also includes elements of tourist infrastructure (fig. 2). Additionally, a hypsometric sketch has been included, with physico-geographical regionalization of the presented area (fig. 5).

The map could be used in many fields, especially regional planning, education, tourism and promotion of „little homelands”. Rich contents and the scale of presentation mean that the reader would gain access to previously unavailable information.

Translated by M. Horodyski

Концепция Карты природно-культурного наследия Польши 1:50 000

Резюме

В статье авторы описывают концепцию содержания *Карты природно-культурного наследия Польши 1:50000*. В начале определяют понятие природно-культурного наследия, а затем характеризуют отдельные выделения природного наследия и культурного наследия, а также указывают возможности использования карты.

Содержанием *Карты наследия* являются объекты наследия, то есть наиболее ценные элементы географической среды. В случае природных элементов среды это „естественное наследие”, т.е. объекты и пространства, имеющие исключительные эстетические достоинства, которые являются примерами важных экологических и биологических процессов, а также примерами важных этапов в истории Земли. В случае группы объектов и явлений, являющихся эффектом материальной и нематериальной деятельности человека, это – „культурное наследие”.

Так как основой *Карты наследия* является новая *Топографическая карта Польши 1:50 000*, поэтому графику напечатанных элементов следует приспособить к топографической основе. Кроме того, было принято, что Карта наследия будет предназначена для широкого круга пользователей, т.е. будет не-специальная. Поэтому выделения в легенде должны быть понятны каждому пользователю,

имеющему, по крайней мере, среднее образование.

Содержание карты поделено на две группы. В первой группе, озаглавленной „Естественное наследие” (рис. 1), выделены три тематические разделы:

- охрана природы
- дидактические позиции
- деградация природной среды.

Вторую группу, озаглавленную „Культурное наследие” (рис. 3), поделено на следующие разделы:

- важнейшие археологические пункты
- памятники старины
- важнейшие события и несуществующие объекты.

На *Карте наследия* помещены также элементы туристской инфраструктуры (рис. 2). Дополнительно предложено было обогатить лист карты гипсометрической схемой и физиографическим районированием изображенной территории (рис. 5).

Среди многих областей, в которых карта могла бы быть использована, заслуживает внимания, прежде всего, региональное планирование, образование, туризм, а также промоция „малых отечеств”. Богатство охваченных тем и масштаб изображения ведут к тому, что потребитель получил бы новую разработку с не-виданным до сих пор содержанием.

Перевод Р. Толстикова